

Фотограф Ігор Муха

Наталка Доляк — українська письменниця, журналістка, актриса, семиразова дипломантка Міжнародного літературного конкурсу «Коронація слова», лауреатка премії ім. В. Симоненка, премії ім. М. Коцюбинського, премії ім. М. Гоголя.

Україна, 1932 рік. Лесь щиро вірив у те, що писав у газеті про колективізацію та досягнення радянської влади, доки не побачив на власні очі, хто такі ці «куркулі», яких він викривав у своїх статтях, як виконуються плани держзаготівель, який голодний жах панує в українському селі... Нелюдська воля безжально прирекла на моторошну смерть мільйони людей, не зглянувшись на жінок і дітей.

bookclub.ua

ISBN 978-617-12-9084-6

9 786171 290846

НАТАЛКА ДОЛЯК

ЧОРНА ДОШКА

НАТАЛКА ДОЛЯК

ЧОРНА ДОШКА

Закатовані голодом промовляють до нас

КСД

НАТАЛКА ДОЛЯК

ЧОРНА
ДОШКА

Роман

ХАРКІВ
2021 КСД

УДК 821.161.2
Д65

Жодну з частин цього видання
не можна копіювати або відтворювати в будь-якій формі
без письмового дозволу видавництва

Дизайн обкладинки

CreaLab

Creative Laboratory

ISBN 978-617-12-9084-6

- © Доляк Н. Ю., 2014
- © Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», видання українською мовою, 2014, 2015, 2021
- © Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», художне оформлення, 2014

«Коронація слова» створює для вас нову хвилю української літератури — яскраву, різножанрову, захопливу, — яка є дзеркалом сьогодення і скарбом для майбутніх поколінь.

*Тетяна та Юрій Логуші,
засновники проекту*

Міжнародний літературний конкурс романів, кіносценаріїв, п'єс, пісенної лірики та творів для дітей «Коронація слова» був заснований за підтримки брэнда найпопулярнішого українського шоколаду «Корона». Головна мета конкурсу — сприяння розвитку новітньої української культури.

Література, кіно, театр і пісня обрані не випадково, адже саме ці жанри є стратегічними жанрами культури, що формують і визначають зрілість нації.

Метою конкурсу та його завданням є пошук нових імен, видання найкращих романів, стимулювання й підтримка сучасного літературного процесу, кіно й театру і як наслідок — наповнення українського ринку повнокровною конкурентоспроможною літературою, а кіно й театру — якісними українськими фільмами й п'єсами.

koronatsiya.com

Чи можна помститися минулому?

Якось один радянський чоловік, таємно вишукуючи в ефірі ворожого «Голосу Америки» пісні Мірей Матьє, лаштував свою старомодну радіолу на потрібну хвилю і зненацька натрапив у згустках буржуазних радіошумів на дивне слово. Голодомор. «Чого лиш не понавидумують! — вирішив собі той радянський чоловік. — Що значить голодомор? Ніхто нікого не морив. Врожаю не було по всій державі, от дехто від недоїдання хворів. Життя було нележке, тут погодитись можна. Та хіба воно зараз легке? Поки тих дефіцитів дістанеш. Але ж не скиглимо. Таке придумати — голодомор!»...

Генетична пам'ять німувала в тому українському радянському чоловікові, він-бо вже мав що їсти. Натомість його батько — хвацький міський газетяр Олесь Терновий, а згодом безправний селянин — міг би чимало розповісти синові про Веселівку — таке собі село, зметене червоною мітлою. Та старий Терен уже не покладається на власних дітей, продублених партійною пропагандою («дітям пізно — їх не переробиш»), він потай приглядається до онуків — а ну ж у кому прокинеться бодай крихта генетичної пам'яті... Минуле озивається в онуці Ліді, а роки по тому приходять виснаженими од голоду посталями у сновиддя й до правнука Сашка, опиняється в його руках маленькою дідівською книжечкою у брунатній палітурці, щоб «жодна нагло забрана душа не відлетіла на небо без спомину».

Новий роман Наталки Доляк саме про ту маленьку книжечку і про ту велику, страшну й голодну правду 1932—33 років. Тут немає тієї жартівливості, показної легкості й віртуозної сатири, за котрими можна було би безпомилково впізнати авторку мандрівних «Гастарбайтерок». Виважена статечна мова, глибоке переосмислення трагічних подій — як оповідали їй ті, хто вижив, й підказувала власна генетична пам'ять, — і жодних закордонів, рідна Вінниччина. Міцний

роман-моноліт, наче викарбуваний із каменю на обеліск, величне у своїй достовірності історичне полотно, з котрого мовчки дивляться очі невинно закатованих. Правда про Голодомор досі шукає шляхів до нашої свідомості.

Роман цей болісний і тяжкий. Гортаючи літопис винищених селянських родин, щоразу упізнаєш: кожен замучений голодною смертю українець — то твоя близька людина, просто так склалося, що ви не зустрілися в єдиному часі і просторі, але та близькість і рідність нікуди не поділася, вона застрягла десь усередині душі. Нас, українців, мусило бути на десять мільйонів більше... не рахуючи нестворених родин і ненароджених дітей. Та кому тепер до снаги їх порухати?

Коли прийшов голод, селяни винуватили й себе — бо дали зруйнувати церкву, спаплюжити світлі ікони, перетворити храм на клуб. «Здесь девкі плясать будут», — тупотів ногами по святому місці пропитий чолов'яга-комуніст, якого радянська влада відрядила «окультурювати» українське село. Натомість «плясала» смерть, озброївшись рушницями, звитяжними «постановами» й ненавистю, кричала «Дайош!», витрушувала з людей останнє на пекельну хлібозаготівлю; хапала дітей, кидала їх до сиротинців, аби перекувати націоналістичні «напівфабрикати» на полум'яних радянських патріотів. Нищилися не просто «куркулі» як клас, викорчувалося українство «з душ, тіл, крові, генів, пам'яті. Заморити голодом! Не просто вбити, вкинути до в'язниці, а довго, повільно й безжально вести на ешафот, дати помучитися перед смертю, зробити так, аби тієї смерті шукали, просили й прагли як єдиного порятунку від болю та страждань».

Чи можна помститися минулому? Чи треба? А от минуле цілком здатне відплатити майбутньому за безпам'ятство, виринувши у чийомусь сьогоденні кризь черговий виток історії. Всесвіт не терпить порожнечі, він потребує рівноваги в усьому — у світлі й темряві, у radoщах і смутках, у добрі та злі, у ситості та... в голоді. Қати і їхні нащадки теж можуть відчувати наслідки вселенської рівноваги. І хтозна, чи не маряться їм у дивних розпорошених снах почорнілі українські матері з дрібними діточками-старченятами, — мертві, що простягають руки і припрошують: «Ходімо, у нас хлібчик є».

Вікторія Гранецька

СНОВИДДЯ

З висоти пташиного лету відкривається захоплива панорама. Земля, куди не кинеш оком, акуратно поділена на геометричні, неідеальної форми фігури: зелені прямокутники кучерявих прадавніх лісів, овали й круги створених людьми ставків та природних озер, на нерухомих плесах котрих віддзеркалюються шматки недосяжного неба. Жовтуваті прямокутники нив та полів із готовим до збору стиглим житом і пшеницею межуються із темними квадратами зораного масного чорнозему, відведеного під пар. Ламані, зигзагоподібні й дугасті риски повноводних та пересохлих річок, струмків та джерелець обходять десятою дорогою акуратні пістряві смуги людських городів. Ті городи відділені один від одного сірими тонкими, мов павутина, мотузочками меж. А біленькі хатки оповиті брунатними шрамами доріг та звивистими стьожками стежок. Великі земельні наділи обнесені темно-зеленими частоколами змішаних лісосмуг, парканами хвойних просік та присадкуватими ланцюгами кущів. Мікроскопічними мурахами по цівках мурованих шляхів та битих стежок де-не-де пересуваються живі істоти: в одежинах — люди, а без вбрання — тварини: дикі і свійські. Лиш ці рухомі цятки й порушують застиглу красу безмежних краєвидів, примушують згадувати про швидкоплинність часу, про смерть, про завершення, яке чекає на подорожнього в кінці будь-якої дороги, і про сталу вічність цих прадавніх лісів, вивітрених лук та родючих полів. І вічність ця незримо, але нав'язливо дисонує зі смертністю.

В одну мить той, хто спить, каменем зі свистом у вухах стрімко падає, усе ближче й ближче до землі. За лічені секунди встигає злякатись невідворотного болю від удару об твердь і навіть затуляє долонею очі й стогне крізь сон, соває ногами, копає ними повітря, але ніякого болю по приземленні не відчуває.

Розплющивши в сонному мороці повіки, роззирається. Розуміє, що йому зборкано крила і він уже ніколи не злетить у блакитну височінь. І од цього розуміння хоче кликати на допомогу, чекає од когось розради й помічає вдалині людину. Й не так, щоб аж ген далеко: ніби й рукою подати, а ніби десь і далі. Погляд того, хто оце спить, невпинно слідкує за тією людиною, а точніше, аж за трьома людьми.

По битій дорозі вздовж глибоких висохлих колій, повних дрібного пороху, йде тонка, мов трісочка, босонога селянка з двома дітьми. Вони всі якось дивно-дивно хитаються, як бува хитається повітря над дорогою в надто спекотний день. Їхні репані п'яти здіймають куряву, що напівпрозорою завесою відділяє мандрівників від споглядача. А той простує за гуртом та має за необхідне роздивитись людей ґрунтовніше. Крізь важкий пил, що блискавично здіймається та повільно опадає, спостерігачеві вдається розгледіти жіночі шати. «Ой, ні, — думає той підглядач, відчуваючи в очах пісок й дрібно-дрібно кліпаючи, аби його вигнати з-під запалених повік, — немає тут чим хизуватися. Ні тобі акуратності, ні фольклорної краси автентичних строїв, що зазвичай вирізняє з-поміж інших народів українців, отих, котрих зображають переважно на художніх полотнах та в кіно».

На субтильній жіночій фігурі бовтаються, як на безтілесному вішаку, невизначеного забрьоханого кольору широка спідниця з обшарпаним подолом та запилюжена сорочка, яка при багатій та колоритній природі, що оточує цю дивну трійцю, мала б бути щонайменше білосніжно-яскравою, вишитою червоними півниками та життєствердними калиновими розсипами. Костисті плечі жінки здригаються в такт із її ходюю. Поруч із неохайною селянкою плентаються, схопившись за її спідницю, двоє сухонігих дітей з неприродно великими головами, тонкими шиями-билинами та набубнявілими животами, які видно навіть з-за їхніх спин. На дитячих тільцях — лахміття: латка на латці, дірка на дірці. Їхня хода непевна. Молодичка ніби напідпитку, її ноги заплітаються, й ступні від цього залишають кручений слід на дорозі, укритій від нестерпної спеки товстим шаром м'якої пилуки, схожої на темне добре змелене борошно. Сновидець відчуває цю пекельну спеку й чує, як важко йому дихається — зі

свистом з грудей виривається повітря, і від цього розпеченого внутрішнього духу стає ще гарячіше. Хочеться пити. Але той, хто спить, не може робити нічого іншого, як спостерігати за жінкою з дітьми.

Із русявої голови тієї жінки сповзла квітчаста хустина, впала на плечі й тримає на прив'язі косу. А та коса, розкуйовджена і непокірна, гадюкою в'ється по спині, ніби збирається вжалити сердегу, та все не наважується, усе вичікує слухну годину.

Рукави домотканой сорочки закасані. З-під них виглядають по лікоть худі руки-мотузки, що безвольно хилитаються в широких рукавах, мов неприкаяні язика масивних церковних дзвонів. Здається, їх навіть чути, ті глухі дзвони — звідкілясь здалеку і не зрозуміло, чи то згори, чи то з-під землі. Несеться сугутний лінівий набат: «Д-и-нь, ди-и-и-инь, день!»

Невелика процесія збивається з курсу, кидає напризволяще випалений сонцем шлях та неквапом забрідає в житне поле обабіч дороги. Діти тонуть у ньому, як у теплій плюскотливій річці. Над ланом тріпотять лиш їхні розкуйовджені маківки. Пливають вони по ниві, розрізаючи руками солом'яні хвилі, купають свої тіла в колоссі, як у безмежному океані. Пірнають і зринають, одриваючи вершки збіжжя. Зі знанням справи труть у долонях, обдмухують, аж хмаркою здіймається вгору полова. Задиркуватو підкидають уже просіяне зерно. Маленькі паростки майбутнього хліба сиплються на кошлаті голови та оголені плечі дивних людей, яких споглядач усе ще не може добре роздивитись, бо вони не повертаються до нього обличчями. Зернини вдаряються об жінку та дітей і з барабанным дробом відскакують. Дріботять, як краплини життєдайного червневого дощу, як перший щасливий сніг, як конфеті з хлопавки.

Жінка здирається над ланом й підтягує за руки до себе дітей. Тепер вони безперешкодно йдуть по всіяному полю, як Ісус свого часу безтурботно йшов по воді. Та гострі колоски підступно, мов бритвами, ріжуть босі їхні підшви, і там, де пройшли ці троє, жито червоніє від крові. А сполум'янівши кольором, спалахує в один чирк та починає тріскочучи горіти. Горить весело, бадьоро й недовго — миттєво перетворюючись на попіл. На такий попіл, який буває лиш після спалення живої

плоті, — прозорий та легкий, теплий та пахучий. Трійці вдається вийти із того полум'я неушкодженими, і вони простують далі до західного небокраю.

«Ну, так це ж сон», — пояснює собі безсмертя цих трьох той, хто спить, і лякається тому, наскільки гучно звучить його думка.

Раптом ніби спрацьовує невидимий вимикач — ураз зникають усі звуки. Повітря застигає, у повітрі застигає дим від щойно згаслої пожежі, він так і висить клубами. Чути лиш, як жінка глибоко вдихає носом — нюхає. Раз і вдруге. Довго стоїть мов укопана, піднявши гострі плечі... і діти її чинять так само. З цієї миті на їхніх тілах не здригається жоден м'яз, ніби й м'язів у них ніяких немає, лиш кістки. Той, хто спить, також не ворухиться, боїться сполохати якусь систему координат. Чує, як по спині тече холодний піт. При тотальному навколишньому безрухів'ї сновидець кліпає повіками — один-однісінький раз, це забирає тисячну частку секунди, але цього достатньо, аби ті, що не згоріли в полум'ї, зрушили з місця. Вони не йдуть — летять, як підхоплене вітром осіннє листя. А опинившись перед обличчям того, хто спить, наставляються на нього очима. У скляних поглядах застигло німе прохання. Зі страдницьких очей, без жодного вогнику життя, несуться невпинні благання про допомогу. Жінка і діти простягають костисті руки до споглядача, хапають його холодними колючими пальцями й починають тихенько сміятись. Звідкілясь чути ніжний дитячий переспів. Щедрівочки. Споглядач прислухається. Так, так, щедрівочки. Діти зичать комусь усіх благ земних і просять дати щось і їм. Сміються ніжними голосами. Але не ці, що його тримають у обіймах, бо ці — схожі на старців, погляд у них не дитячий. Але ж це вони сміються, більше ж немає кому. Щедрівки звучать, аж доки дітей і жінку не починає тіпати в пропасниці. Їх вовтузить лихоманка, від якої ці привиди немічно клацають дрібними білими зубами й із силою тягнуть того, хто спить, до себе. Він не пручається, не тому, що немає сил (хоча й це також), а більш тому, що знає звідкілясь — оці мари не зроблять нічого поганого. Вони прагнуть обняти й приголубити, туляться близенько виснаженими тілами до незнайомця, такого теплого й м'якенького, гладять його по засмаглий шкірі, нюхають запашне волосся. «Ходімо

з нами, — кажуть вони одним лунким голосом і тягнуть уже сильніше. — Ходімо, у нас хлібчик є». Споглядач силкується випростатись із обіймів, хоче бігти, беззвучно кричить, широко, аж до судом, відкриваючи рота, а з горла не виходить жодного звуку. За мить і він мимохіть починає сміятись і клацати зубами — чи то від лихоманки, чи то від радості. А тоді, мов скажений, береться відбиватись від примар руками й ногами, пручається, бо відчуває, що й собі холоне і худне щосекунди все більше й більше, що й собі робиться тінню. Збирає останні сили задля спроби злетіти назад у височінь, аби знову милуватись землею зверху, з безпечної відстані. Йому це не вдається. Жінка-привид ніби розуміє його поривання, по-материнськи самими очима посміхається, киває журно та в один ковток набирає повні легені повітря, надуваючи пергаментні щоки. Без будь-якого попередження наближає свій рот до обличчя того, хто спить. Вдихає в нього свою силу (і звідкіля вона взялась?), від якої він наповнюється вірою в промовистий гепі-енд. Він наповнюється щастям по вінця, його заливає небаченою добротою та співчуттям, як ту повітряну кульку невагомим гелієм. Той, хто спить, стає легким та безтурботним. Зусиллям волі оддає собі наказ, самими пальцями ніг легенько відштовхується від землі, злегка зіцівши зуби та випроставши руки вгору, задерши голову, пірнає в небо й віддалено чує, як хтось зверху, із великого білого сонця, протяжно й наполегливо кличе його.

— Сашко-о-о! Са-а-а-ань! Са-а-а-ашо!

Сашко вкладає своє незаплановане пробудження в один потужний стрімкий видих:

— А-а-ах!

Той видих відриває хлопця від подушки, садовить на ліжку. Кілька секунд він сидить, тамуючи прискорене дихання, прислухаючись до власного скаженого серцебиття. Відчуває, як на обличчі виростає кілька краплин пекучого поту — на верхній губі й на скронях, витирає солону вологу об короткий рукав футболки з написом «Led Zeppelin», у якій зазвичай спить, та тильним боком долоні. Хлопець фиркає, мов породистий жеребець, крутить опущеною білявою головою. Тоді глибоко зітхає, як юна недоторкана красуня, й пхитькає.

— Оце так, — каже спроквола своєму відображенню у вікні, біля якого стоїть ліжко.

Посидівши ще хвилину в повній темряві, вичавлює із себе ще два слова:

— Не засну.

Намацує пимпочку вимикача і щосили тисне на неї. Запалюється настільна лампа, що стоїть на паркетній підлозі біля ноутбука. Хлопець підводиться, лясає себе по щоках, як роблять спортсмени перед початком змагань. Од нічого робити вкладається поглядом у шибку, скануючи сонне місто. Дивиться на темні багатоповерхівки, які грайливо підморгують йому самотніми вогнями освітлених квартир, де, напевно, так само як і у цій, не сплять люди через дивні чи страшні сни.

Нічні страхи навідуються до Олександра ось уже кілька місяців. Мама переймається і винить себе. Вона щодня радиться по телефону зі знайомими лікарями, які своєю чергою дають їй адреси численних віщунів і провидців. Тих, хто, на думку ескулапів, більше знається на таких речах, як нічні кошмари. Врешті, мама звиклась із тим, що син, буває, кричить уночі, напувала його перед сном ромашковим чаєм, прислухалась зі своєї спальні, чи не відпустить. Але примари від Сашка не відчіплялись.

Сашкові, незважаючи на нічні прокидання в поту, як оце зараз, сновидіння подобаються непересічними сюжетами й символічними образами. Він їх записує в зошит. Колись згодяться. Сни про мертвих, а подеколи й про ненароджених, липнуть до нього, як оця звечора чиста й попросована футболка до його змокрілого від нервового напруження тіла. У одному сні з ним говорив худий, але доволі міцної статури чоловік у бобриковому півпальті та шкіряному картузі. Чоловік наказував Сашкові, щоб він усьому баченому вірив. І щоб особливо вірив тому, що написано у блокноті. Ще й пальцем насварив, а тоді погладив по голові так, що хлопцеві стало і страшно, й приємно водночас. Він, той невідомий симпатичний чоловік, сам весь час писав огризком синього олівця до невеличкого обдертого блокнота, подібного до того, який Сашкові нещодавно вручила мама.

— Це мій дід понаписував, — пояснила й вклала до синових рук ту саморобну книжечку.

«А може, оце уві сні й приходив до мене прадід, отой симпатичний, що сварив пальцем», — розмірковував Сашко, згадуючи сон з минулої ночі. Він ніколи не бачив того прадіда, навіть на світліні. Ніяких карток, що закарбували б дідове обличчя, не збереглося. Але зберігся оцей блокнот і ще мамині записи — п'ять загальних зошитів. Сашко їх читає й перечитує, аналізує й пропускає крізь сновидіння все, про що йдеться в тих записах.

Хлопчина дістає з полиці загальний зошит, усередині котрого лежить загострений «Кохінор», усідається на широке підвіконня та починає писати чергову історію жахів.

— Саш? — просочується з-під щілини в замкнених дверях тихий мамин голос. — Ти кричав. Що знов?

Сашко одним стрибком опиняється у своєму лігвищі, на ходу ногою вимикає світло, і саме цієї миті двері прочиняються. З коридору в кімнату вривається тонкий сніп жовтого світла. «Як жито на тому полі», — думає юнак і робить вигляд, ніби щойно прокинувся, кліпає очима, потирає долонею обличчя. Мама повторює питання, але вже голосніше.

— Та ні, ма, — відказує ніби спросоння. — Тобі здалось. Спи. Усе нормально.

Мама вірить чи вдає, що вірить, та йде до себе. Олександр іронічно посміхається своєму акторському вмінню, чекає ще кілька хвилин, нерухомо лежачи в ліжку й згадуючи сон, який його розбудив, тоді витягає з-під ковдри зошит, знову вмикає світло й продовжує швидко писати.

* * *

— Не потрібно було йому передавати це дідове багатство, — розмірковує вголос Сашкова мама, вмощуючись на складаному дивані поруч із чоловіком. — Га, Ігорє?

Ігор обіймає дружину, цілує її в лоба та повертається на бік, аби продовжити відпочинок.

— Підліткова психіка не в змозі впоратись із цим. Та й навіть, їй-бо, усе це згадувати? Я зробила дурість, я дурепа з дуреп, — жінка спрямовує погляд кудись у стелю, не підводячись

складає долоні корабликом та звертається у простір. — Дідо, нащо ти мені повідав ці жахи? Задля чого?

— Лідо! — строго перервав жінчину молитву чоловік. — Лягай спати й не химеруй! Хлопець уже дорослий, нічого із ним не буде від тієї інформації. Подумаєш! Зараз про все це можна в Інтернеті прочитати, а ти переймаєшся. Знову ж таки, у школі розповідають. Видумуєш не знати що...

— В Інтернеті то про чужих... А тут...

— Лідо, я тебе благаю, спи, — Ігор підставляє близько до очей наручного годинника. — Четверта ночі, побійся Бога, зранку на роботу.

Лідія Юріївна погоджується, повертається спиною до чоловіка, але заснути до ранку так і не може, згадує свого діда Леся Мефодійовича Тернового, згадує його останні місяці життя, які припали на тисяча дев'ятсот вісімдесят п'ятий рік, на рік, коли їй, Лідочці, виповнилось шістнадцять і вона була лиш трохи молодшою, ніж зараз її син.

80-ті

Ліда закінчувала дев'ятий клас і як манни небесної чекала літніх канікул. Мріяла звести їх нанівець, віддаючись пляжу, мандрам по місту, походам на дискотеки. Натомість її тато відразу після останнього дзвоника збив ті плани на злеті, повідомивши, що їй, його єдиній дитині, доведеться все літо пробовкатись у селі, до якого треба їхати автобусом майже дві години та ще й з пересадкою в райцентрі. Наразившись на доччине незадоволення, батько використав важку артилерію: виголосив чималу промову на тему: «Комсомольці допомагають старшим».

— Кого я виховую? — басив Юрій Олесьович. — Мені в обкомі людям в очі буде соромно дивитись. Твій дідусь, рідний дідусь, слабкий, і йому потрібен хтось, хто зміг би розрадити його на старості років, подати склянку води, послухати його розповіді про минувшину й собі щось розповісти старому.

Батько довго розкладав по полицях аргументи, але все зводилось до того, що Лідин дід — людина, на яку рівняються всі в районі, чоловік, який усе своє життя віддав для того, аби мо-

лоде покоління краще жило, аби над головами сяяло мирне небо, аби лани й поля колосились... і так далі і таке саме по колу.

— А чого саме я? — допитувалась дівчина, бо ж дід мав ще трьох онуків.

— Бо ти! — випалив батько, а наостанок додав: — Він хоче, аби саме ти приїхала. Інших не допускає. Норавливий!

Дід Олесь, яким його пам'ятала Ліда, на відміну від своєї говіркої та веселої дружини бабці Марії, здебільшого був надто серйозний, здавалось, мало цікавився онуками і особливої ніжності до них не виказував. Ото, вряди-годи пожартує та так, що ніхто й не знав, сміятись чи плакати від того жарту. Та ще, коли, бувало, гладив по голові чи міцно обнімав при зустрічі, чомусь усередині робилось до млосності ніжно й кортіло відразу почати плакати й не полишати цього заняття довіку. Лідина мама завжди, як приїде на гостину до села, півдня ходить сама не своя із червоними від сліз очима й усе крізь ніякову посмішку пояснює:

— Татусь якийсь такий, що ніби на сповіді побувала, як ото лиш з ним поздоровкалась. І плачу, і плачу. А чого — піди зрозумій. Такі в нього якісь очі чудернацькі. Стільки в них страждань.

Наталя шморгає, тримаючи в руках старовинну рахівницю — подарунок свекра. Хоч зараз часи вже такі, що не до рахівниць — послуговуються-бо в побуті різноманітними калькуляторами, — невістка-бухгалтер вдячна за такий подарунок старого Терена. На споді рахівниці вишкрябано ножем: «Пам'ять». Шкрябав дід Олесь ще замолоду. Історію рахівниці він розповів Наталі — може, тому вона й заплакана.

— Таке ти, Наташко, зверзеш, — дивується вразливості дружини Юрко, молодший син Тернового, отой, що Лідин тато. — Гіпнотизер він, мій татусь, ото й усе.

— Скоріше, душпастир, — не погоджується із чоловіком задумлива жінка.

Потужна незрима енергія передавалась від кремезного діда його оточенню. Він був дивний, що й казати. Ніби й добрий, а ніби й сердитий. Односельці його остерегались і намагались за нагоди обійти десятою дорогою. Ну, хіба «добрідень» казали, і він їм у одвіт: «Хай Бог помагає». Уже скільки Юрко та інші

сини просили: «Татусю, та що ви того Бога все згадуєте? Ми на таких роботах, а ви тут...», а дід від свого не одступав і зичив усім сусідам Божої помочі, замість гарної днини чи спокійної ночі. У село Пиків, де тепер і жив з бабою, де синів трійко народили, хату свою звели, працювали й потихеньку старіли, дід прийшов у приймаки. І не так щоб прийшов. Його хтось там доставив у сільську лікарню з виснаженням, а бабуся Марія, ще тоді молода й чепурна дівка, виходила свого майбутнього чоловіка, виплекала для себе, у смерті одібрала. Була вона медсестричкою. І було то ще до війни. Давно було — уже й не пам'ятає ніхто ті часи. Бо ж не говорять про них, навіть натяками.

Старий Терен (як його кликали поза очі односельці, можливо, навіть не лише через прізвище, а й за колючий характер та сухість) мав пасіку, на ній зазвичай і усамітнювався від цікавих очей та пашчекуватих ротів.

До пасіки від хати було йти незасіяним полем, тоді трохи лісочком, через річечку швидко містком. Дід ходив повільно, насолоджуючись краєвидами, причому йому було байдуже до погоди. Сніг — то сніг, дощ — то дощ. На пасіці сидів, думав, дивився в далечінь. Сини казали: «Батько медитує», й сміялись. До бджіл коли дивився, а коли й ні, так сидить та мудрує щось собі, аж вуса ходором ходять — говорить сам із собою. Тихо говорить, і не розбереш, що каже.

Бувало, брав із собою на пасіку невістку й онучку Ліду. Чогось саме їх, а не когось іншого. А може, тому, що ніхто й не просився, окрім Наталі?

— А цього діда не кусають бзоли? — цікавилась Ліда, коли була маленькою.

Роздивлялась із таємничим трепетом, як старий орудує біля бджіл, як він розмовляє з ними, а вони ніби слухають його накази.

— Бджоли відчують дідову силу, — пояснювала їй мама.

— Боятися?

— Боятися... напевно, — і мама знову втирала сльози.

Лідочка бачила іноді в маминих руках якийсь блокнотик, величенький такий, товстий. Лишень дівчинка тягла до нього свої рученята, мама швидко ховала річ, втирала поспіхом очі

й натягала на обличчя радісну посмішку. Й відразу починала обнімати й пестити дочку, а тоді неслась із нею на поле — бігала, стрибала, як дитя, й дивувала Ліду своєю небаченою веселістю.

Та що дідові бджоли, якщо Терен міг самим лиш поглядом умити заспокоїти здичавілого бика. Простягав до нього руку і, як той тореадор, брав за ріг та вів переможно в хлів. Ліді було не більше п'яти років, але вона добре пам'ятає той день. Вона бавилась із подругами на пасовиську. Раптом де не взявся чорний з білою плямою на боці бик. Тварина розпашіло тупцяла неподалік від гурту дівчаток. Наближалась до них, тягнучи за собою довгу цупку мотузку з чималим кілком на кінці.

Сільські дівчатка стрімголов зірвались із місця та побігли щодуху подалі від розбурханої тварини. А Ліда, міська дівчинка, не відчула загрози — стояла й дивилась у червоні очі бика, який повільно йшов до неї, як до здобичі. Дід виник на пасовиську, як факір, нізвідки. Важко хекав, наче після спринтерського бігу, й, так само як бик, пускав носом пару. Ліда відчула справжній переляк лиш тоді, коли дід, ставши поперед неї та заслонивши її спиною, суворо та стримано пробасив:

— Тікай! Хутчіш!

Він підштовхнув дівча. Ліда рвонула з усіх ніг. Відбігши на кілька кроків, озирнулась та побачила, як її дідусь живавою сильною рукою вже гнув бика за кривий ріг, а той гнівно зиркав з-під свого масивного лоба, водив булькатими очиськами й скородив передньою ногою землю. Дівчинка побігла далі й, спинившись аж на вигоні, розвернулась. Серденько калатало від страху, але страх той за хвилику куди й подівся. Мала уздріла посеред зеленого трав'яного килима двійко мирних силуетів — людини й тварини, які повільно рухались полем до стада корів, — дід вів на прив'язі втихомиреного бика, а той плентався за ним, як школяр, що завинив: із опущеною додолу важкою головою.

Дід Олесь ніколи нікого не бив, ніколи нікого не лявав, але дивився так, що міг спопелити... або відродити. Стільки усього було намішано в його вицвілих світлих очах, які ховались під густими сивими бровами і вже звідти палили пекучим вогнем любові чи ненависті.

Дідовим хобі було читання газет. Отож, сини — Юрко, Андрій та Петро — щораз, приїжджаючи погостювати до рідної домівки, привозили силу-силенну газет: «Правду», «Труд», «Робітничу газету», «Літературну газету», «Сільські вісті» та «Вінницьку правду». Розгортаючи на дві витягнені руки шелесткі аркуші та вкладаючись у них поглядом, дід раз по раз глибоко та розпачливо зітхав, пхикав, хитав приречено головою, а час від часу відкидав од себе ту газету й по столі грюкав міцно складеною в кулак п'ятірнею. А іноді так реготав від прочитаного, аж здригались стіни. Хтось із синів підхоплював газету, шукав у ній гуморесок чи фейлетонів, але не знаходив. Дід сміявся не з рубрики «Гумор», а часто-густо з передовиць. Старий ніколи нічого не пояснював. Зазвичай, після копіткого перегляду преси, традиційно тиснув на заклацку заскленого мисника, одчиняв дверцята, діставав карафку, зеленкувату матову з візерунками, та невеличкий гранований келишок на грубій ніжці. Ставив перед собою. Деякий час сидів, підперши скроню чавунною жменею, а тоді в один рух наливав з карафки рідину, у другий — перехиляв чарчину міцного медового самогону. Крекчучи, казав:

— А грім би вас побив! — але не так, як ото прокльони надсилають, а з уїдлигим гумором, примруживши око й повівши сивим вусом.

А тоді сідлав свого стільця, огортав його спинку руками, ставив на руки підборіддя, збирався весь кім'яхом й задумливо дивився надвір через невеличке з подвійним склом віконце. Бувало, до самого вечора міг так просидіти насупившись. А вже як смерканок, ліз у вікно, і баба тихо просила прилягти, лягав, але веремія думок його не полишала іноді аж до ранку.

Ліда змалечку любила той стілець — роздивлялась гарні випуклі малюнки, мацала їх, тулилась щоками до теплого лакованого дерева. Як навчилась літер, прочитала, що написано було між тими яблучками.

— Ма-ли-ноч-ка, — карбувала по складах і тут-таки питала: — А я малиночки не бачу. Самі яблучка і квітки.

Дубовий стілець був припнутий масивною різбленою спинкою до стіни з вікном. Маленькою ставала Ліда на нього коліньми, так само як оце дід, оповивала руками ту спинку, від-

чувала, як приємно тиснуть на груденята ті яблучка та колосся, і годинами дивилась надвір. Бабуся обачливо підстеляла на жорстке сидіння складену м'яку куфайку й покривала її, заяложену, чистеньким білим рушничком.

— Аби не тисло, — казала лагідно та йшла у своїх справах: до корови чи курчатам дати, а чи на призьбі посидіти й за людьми, що йдуть дорогою, поспостерігати.

Лідочка подовгу вивчала облямування навколо вікна. Між рамами було накладено пухнастої, трохи пожовклої вати, на якій мирно спочивали кілька мух. Вони лежали на спинках, точніше на прозорих крильцях, склавши передні ніжки, мов у молитві, й походили б на зачаклованих принцес, що зазвичай чекають на своїх суджених у кришталевих трунах, аби не мали такого потворного вигляду. Дівчинка уявляла момент їх пробудження й фантазувала, народжуючи у своїй уяві сюрреалістичні сюжети. Окрім мух, на ватяній ковдрі були розкладені засушені чорнобривці, які на відміну від комах не залетіли в засклений sklep самі, а їх туди поклала бабуся.

— Для краси, нащо ж іще, — пояснювала, коли Ліда цікавилась, для чого між шибками квіточки.

Ліда дряпала нігтикком брунатну мастику, якою були заліплені щілини між склом та рамою, а дід гладив її маківку й просив:

— Ходи-но на двір, побігай, бо ніжки болітимуть. Як тоді.

Атож. Колись вони вже боліли. Другокласниця Ліда разом із бабцею Марією довго ліпила вареники. Качала тісто на столі, а коліньми стояла на дідовому стільці. З дротового радіо неслась пісня про комсомол і любов. Ліда ділилась із бабусяю планами на майбутнє: вирости й неодмінно стати Зикіною. Мудра старенька давала слухну пораду дівчинці: аби дорости до величі всенародно улюбленої співачки, треба щонайменше добре їсти.

— Якщо їстимеш отак, як зараз, не вийде з тебе Зикіної, — розмірковувала, заліплюючи черговий вареник.

Ліда вправно поралась із качалкою, розкачувала невеличкі кавалки тіста на акуратні кружалечка, у які бабуся накладала маленькою ложечкою начинку — картоплю чи вишні, зараз Ліда вже не пам'ятає, із чим саме були ті вареники.

— Ну, годі! — командувала бабуся, коли на столі не лишилось тіста.

Ліда хотіла встати з колін, але не могла, ноги ніби заціпило.

— Стілець твердий, — сказав дід і якогось дива звернувся до стелі. — Малиночко, гляди ж мені! — насварив пальцем і перехрестився.

Дід підхопив онуку на руки й понісся із нею до сільської лікарні. Поки ніс, а це некороткий шлях, розповідав історії із минувшини. Ліда просила героїчних історій про революцію, яких її навчали в садочку та в початковій школі. А дід ні сіло ні впало почав торочити про звіра, який сидів у загоні, а в той загін суто випадково потрапила жінка. Дід навіть називав ім'я тієї жінки — Параска.

— Ота баба Параска, що часто ходить біля ставу, — пояснив.

Ліда згадала напівбожевільну ластату стару, яку частенько бачила, купаючись із татом у сільському ставку.

Баба Параска чіплялась до маленьких дівчаток, зазірала їм в очі, подовгу роздивлялась обличчя й казала:

— Ні! — та йшла собі далі, шукати інших дівчаток.

Одного разу Ліда бачила, як баба Параска з криками: «Людочка! Це моя Людочка!», цупила до себе дівчинку років трьох, яка сиділа на руках у своєї мами — худенької молоді жінки. Та жінка також кричала й кликала на допомогу. Усе це відбувалось на зупинці, де люди чекали рейсового автобуса до Калинівки. Баба Параска саме проходила повз бетонне накриття й, уздрівши вкрите ластовинням обличчя, кинулась, мов хижий птах, до неї і вже не випускала, допоки люди не розборонили жінок та не відвели збуджену Параску подалі від зупинки.

— Що це із нею? — запитала Ліда дідуся, а той задумливо потер підборіддя, й, здавалось, у його очах з'явився блиск, який буває, коли хтось стримує сльози.

— Вона все життя шукає свою дитину, — лиш це промовив і більше ніяк не пояснював інцидент на зупинці.

— Так-от, — розповідав дорогою до лікарні дід. — Коли ще Параска не була такою старезною бабою, вона кілька годин провела в приміщенні, де був здичавілий бик.

— Ой! — скрикнула Ліда й затулила рота долонею.

— Але звір її не розтерзав, бо зачепився рогом за огорожу. — Ліда посміхнулась. — І не просто зачепився, а до цього примусила його молода ще тоді Параска Бідова.

— Бідова? — запитала з цікавістю Ліда. — Смішне прізвище.

— Та хіба ж воно смішне? — в Олеся заходили жовна.

— А чого вона звідти не втекла? — поцікавилась Ліда, обнімаючи діда за шию. — І як туди потрапила?

— Про це іншим разом, — сказав, бо саме підходили до лікарні.

Додому бігла попереду дідуся і думала про те, що більш ніколи так довго не стоятиме на тому клятому стільці. Лікар у білому халаті довго масував коліна дівчинки, натирав їх якимсь смердючим мастилом і, прикріпивши дроти в спеціальному кабінеті, пустив тепло крізь ноги. Було лоскотно й приємно лежати на твердій кушетці, тримати при цьому мовчазного діда за руку й дивитись у розумні очі лікаря, який чаклував над її ногами.

— Олесю Мефодійовичу, може, й вас перевіримо? — спитав у діда, а той махнув рукою й сміючись відповів:

— Та що мене перевіряти? Уже не оновиш, що маю, із тим доживатиму. А тих ваших ліків до рота не візьму хоч ти трісни. Он, баба моя взялась якісь пігулки ковтати. Голова боліла, то тепер голова вже не болять...

— От бачите! — зрадів лікар.

— Болять живіт, ноги, і спить погано, — дід розсміявся з власного дотепу, і його сміх підхопив лікар.

Лідочка також сміялась, бо вже могла рухати ніжками і їй хотілось якнайшвидше повернутись додому, аби нарешті з'їсти тих смачних, наліплених нею вареників.

Попри свою суворість, дід любив жарти, але були вони в нього якісь дивні, іноді не зрозумілі молодим. Бувало, чіплявся до найменшого онука Толика, якого зазвичай привозив до села його татко — Петро. Толикове вбрання зазвичай складалось із біленької сорочки, чорних обрізаних штанців та святкових білих ажурних гольфів. Дід називав цю дивну частину хлопчачого гардеробу — і не шкарпетки, й не панчохи — гольтами, навмисне перекручуючи літери. Малий онук-дошколярик

доводив, що це не гольти, а гольфи. Іноді Толик доходив до справжньої істерики й думав про себе, що дідусь зовсім нічого не тямить у сучасному житті.

Дід іноді дозволяв онукам відчути себе більш освіченими й розумними. Ось, наприклад, брав до читання газету «Правда». Аби привернути увагу дітей, голосно питав:

— А де це моя газета «Правда»? Зараз я її відкрию і всеньку правду й прочитаю.

Давав кілька хвилин дітям на те, аби зорієнтуватись та почати спостерігати за ним. Довго крєктав, дістаючи зі стосу одну газету, тоді шукав окуляри, які були в нього на чолі, й питав здивовано:

— Де це я подів окуляри, щоб їм добро було?

Діти сміялись та тицяли пальчиками дідові на лоба. Той робив вигляд, що не розуміє, а тоді слухної миті махав різко головою, й окуляри падали йому на перенісся.

— О, ось вони. З неба впали, чи що? — дивився на стелю.

Діти заходились сміхом. А дід слинив демонстративно пальця та починав перегортати газету. Спеціально розвертав її догори дригом та казав, скрушно хитаючи сивою головою: «Ох, біда яка, знову поїзд перекинувся». Дітлахи бігли дивитись на світліну в газеті, а побачивши, що дід не так її тримає, хором реготали, хапаючись за животи, впевнюючись при цьому, що їхній дідо зовсім неграмотний та відсталий від цивілізації чоловік. Лідочка наважувалась відібрати в діда газету, повернути її правильно, і тоді старий прискіпливо вдивлявся у онуку та гладив її важкою долонею по русявому шовковистому волоссю. Дивився серйозно, мов на єдину свою опору, а вона, зрозумівши нарешті його жарт, і собі починала посміхатись. І між цими двома ніби протягувалась якась незрима ниточка розуміння. Дід казав:

— Є кому. Є кому, — а що саме є кому і не розтлумачував, та ніхто й не допитувався.

Діти зграйкою висипали на подвір'я, бо починався літній дощ і можна було поскакати по двору та покататись на зроблений дідом гойдалці під життєдайною зливою. До височенного клена дід Олесь причепив мотузку, на нього прикріпив дошку,

й онуки, а разом з ними й дорослі діти, віддавались лоскотливій невагомості, підлітаючи на гойдалці до розгалуженої крони й хапаючись за листя.

Згодом гойдалки не стало, бо й клен всох. Дерево почало втрачати соки, коли баба Марія, дружина діда, захворіла та злягла. А коли за три місяці її не стало, почало хворіти й умирати дерево... і гойдалка. Діти, що вже не носили гольфів та не були настільки довірливими, аби реагувати на дідові жарти, бо ж повиростали до юнацького віку, галасливою отарою ще кілька років поспіль приїздили в село на канікули. Але проводили час не біля старого, а в компанії сільської молоді — у клубі та на ставку. Згодом, як онуки стали більш-менш самостійними й осіли безвилазно в місті, сини навідувались до батька по черзі раз на тиждень — привозили гостинці та розповідали останні новини.

І ось останнє дідове літо Ліді випало провести біля старого, в селі. Треба було слухати його, як здавалось із висоти її шістнадцяти років, дурнуваті жарти, куховарити, виконувати дідові забаганки щодо збору меду, робити вигляд, що їй весело, а насправді переводити цінний канікулярний час на такі дурниці. «І чому я, а не хтось інший, — сердилась на своїх батьків, які не змогли відвести від рідної єдиної дочки цей дамоклів меч. — Толик би із цим упорався краще. Все одно бомкається без діла». Але Толика дід не кликав. Малий ще, а може, й тому, що двоюрідний брат, як і інші двоюрідні брати, не цікавився дідовими розповідями. І навіть коли він хотів був щось повідати, розвертались та йшли у своїх справах.

* * *

Приїхала онука до села по обіді в суботу. Від зупинки чвалала вбраним у кучеряві бур'яни нічийним занедбаним городом, тоді вийшла на берег, покружляла між дерев. Присідала й милувалась дрібним квіттям у буйній траві. Виходила на запилюжену дорогу й брела, насолоджуючись тишею. Усе не могла відігнати від себе дивне відчуття — їй подобалась ця сільська тиша, цей запах перегною, ця запилюжена дорога.

— Добридень, Лідусю! — кричали колгоспники, які стовбичили за своїми парканами й виглядали череду, а чи просто роздивлялись тих, хто приїхав оце автобусом з району.

— Здрастуйте! — відказувала Ліда й намагалась згадати, як звати того чи іншого сусіда.

— Як там твої? — поцікавилась згорблена бабуся в біленькій крапчастій хустинці. Старенька, побачивши Ліду, вийшла на вигін із хвіртки й, приклавши до очей дашком долоню, напружувала зір, аби впевнитись, що це дійсно дочка Юрка.

— Добре! — кинула голосно Ліда та звернула до покритої блискучою бляхою хати.

Од тієї бляхи відбивалось червоним сонце, що стояло мало не в зеніті, й дідова хата ніби горіла. Лиш диму не було.

Дід сидів на твердому лежку, припнутому до печі. Нізачо не хотів переходити на чехословацьке з ортопедичним матрацом ліжко, яке кілька років тому сини привезли йому з міста. Хлопці спеціально наймали машину, самі вивантажували, галайкаючи на все подвір'я. Намучились, допоки вперли його крізь низькі, не пристосовані для таких ліжок двері скромної сільської хати.

— Тату, нащо вам той лежак? Переходьте вже на сучасні меблі, — просили вони, але дід волів спати там, де померла його дружина.

— То вже най для онуків буде, — відказував, дивлячись, як те ліжко займає чи не весь простір невеличкої кімнатки.

Коли Ліда заходила до хати, чула навіть знадвору, як дід відчайдушно кашляв. Постояла в сінях, почекала, допоки той клятий кашель стихне. Аж тоді наважилась увійти.

Склавши на колінах великі натруджені руки, старий важко дихав, звісивши голову на груди. Лідочка з наповненим поліетиленовим пакетом, на якому було зображено групу «Боні М» і який вважався модним атрибутом будь-якої сучасної дівчини, перелякано стовбичила біля столу, накритого картатою цератою. Терен мав щось сказати онуці, але йому не давала це зробити триклята ядуха. Він віддихувався після чергового нападу й махав рукою, мовляв, зараз минеться. Онука мовчки чекала, коли можна буде викладати на стіл гостинці. Ту передачу зібрала мама й бережливо вклала до пакета: вафлі, пляшку со-

лодкої газованої води «Буратіно» та буханець білого хліба із коричневою, трохи підгорілою скоринкою. Дід завжди чекав саме цього хліба. Дивак! Усе не міг його наїстись. До сільської крамнички хліб возили не часто, а як привозили, то його відразу розбирали. Ніхто тепер паляниць вдома не випікав, хіба що на весілля — здоровенні, у три поверхи короваї з шишками й квітками і з обов'язковими копійками, запеченими на дні, — то для музик. Та ще пекли іноді круглі буханці на хрестини, які в селі на відміну від міста проходили не в таємному, а у відкритому режимі. Посеред сільського майдану височіла кам'яна добротна церква, і місцевий піп важно походжав селом у своїй довгій чорній рясі. Ліда подумки насміхалась зі служителя культу, а ще більше з його вбрання та кудлатої бороди. Піп часто приходив до її діда, вони подовгу говорили, усамітнівшись у одній з кімнат. На Великдень піп приносив дідові шматок паски, і той, припадаючи губами до пухкого м'якуша, внюхувався в аромат здоби, а тоді вже по крихті їв. Пропонував, звичайно, й дітям та онукам, але вони були надто байдужі до такого роду їжі. Чи ж здивуєш їх, міських любителів заварних тістечок, якимись булками, нехай і рясно оздобленими.

Та що вже казати про здобу, якщо й чорний хліб дідові здавався делікатесом. Коли хтось із дітей залишав недоїдений окрайок на столі після обіду, потай (Ліда завжди це помічала) згрібав його зашкарубленими від роботи пальцями і, пом'явши в руках, кидав до рота. Довго, неспішно жував, затримував ковтання, аби вповні насолодитись смаком звичайнісінького хліба...

Ліді набридло стояти, і вона опустилась на довгу, покриту смугастим грубим рядном лаву. Згадавши про своє улюблене місце, перекочувала на дідів стілець. Над столом висіла паперова іконка — шарпана-перешарпана. Вона була наклеєна на цупкий картон і затягнена поліетиленом. Дід нікому не давав до неї торкатись. Ліда пам'ятає, як її тато хотів був замінити цю іконку на гарну, у товстій рамі, нову і як дід на нього гримав. Ні, навіть не гримав, а гримів, як ото грім з неба, лунав його незадоволений голос. Із тією Божою Матір'ю в діда щось було пов'язано. Там, на звороті, написано синіми вицвілими чорнилами «Пилип'юки» — ото і все, що знала про цю ікону Ліда.

А хто ті Пилип'юки, ніхто й не цікавився. «Родичі, напевно, якісь... далекі», — пояснювала собі Ліда, й на цьому її цікавість щодо паперової ікони й вичерпувалась.

Прохолодною хатою нісся розмірений цокіт годинникових стрілок, з дідових грудей виривались свистячі звуки, муха наполегливо билась у вікно й дзижчала, обурюючись нездоланною перепною. Спочатку Ліда монотонно водила пальцем по скатертині, совала сільничкою, тоді задивилась у віконечко. Дід сьорбав воду із залізної чашки, що стояла на припічку, онука слухала й чекала миті, коли старий зможе говорити. Їй так хотілось, аби він сказав: «Мала, чого ти сюди припхалась? Їдь давай додому», натомість почувла, як Терен прохрипів, тамуючи в'дливий кашель:

— Це дуже добре, що ти тут... Мені треба тобі передати... Потім... Згодом... Ще є час. — Заскрипіло дідове лігвище, він важко вклався на настил, склав руки на грудях та закрив очі.

Дівчина вглядалась, як підіймаються від подиху груди старого, й відганяла від себе неприємні думки про те, що дід може ось-ось померти, а вона не знає, що робитиме в такому разі.

«Треба буде покликати ту скручену бабу. Як же її звати? Катерина! Так, баба Катря. Ось як, а я й забула була. Дивно, коли треба, то й згадалось, — розмірковувала про оту стару, що питала оце щойно про батьків. — Якщо дід помре, я поїду додому», — складала план відступу і тут-таки згадувала дідові слова про те, що він має щось таке цінне їй передати. На якусь мить Лідочці здалось, що дідо натякає на скарб. Марились їй золоті монети, за які вона купить собі омріяну в дефіцитний час дублянку, югославські черевики і ще... ще щось дуже імпортне, таке, чого ні в кого із подруг немає й бути не може.

«Або на кооператив мені відклав», — міркувала, йдучи надвечір по пасовиську до дідової пасіки. Лесь Мефодійович, відпочивши, забажав, аби онука перевірила, як там його бджолам ведеться. Ліда до того часу тихенько, аби не розбудити старого, розклала гостинці, підмела в хаті та принесла з криниці води. Коли дід прокинувся, напоїла його гарячим липовим чаєм з малиновим варенням та на його ж прохання пригостила хлібним м'якушем. Урізала широку скибку, відділила скоринку. Налила зі слоїка, що стояв у холодній комірчині, молока. Молоко це

приносила дідові сусідка Галя — молода засмагла колгоспниця. Удосвіта доїла свою корову і з дивовижною регулярністю вчашала до Терена з глечиком теплого молока. Не питаючись, чи можна, по-хазяйськи переливала його в дідів чистенький слоїк, а що не влізало — до залізної кварти. Завжди зичила діду доброго дня й питала:

— Мо', допомогти що?

Дід відмовлявся, сам усе порав. Казав ніжно:

— Чекай, Галю, я тобі грошей дам за молоко.

Відмовляла та ще й ображалась бувало. Тоді про щось шепотілась із дідом і, вже виходячи, констатувала:

— Ми усі, дякувати Богові, живемо, бо корова в нас була. Не забрали були. Та й Пиків в осаді не був. Гляди, завдяки тій корові яке плем'я відродилось, — висловлювалась Галя загадками, які не розуміла ні Ліда, ні навіть її батько чи дядьки. «У якій такій осаді? — думали, а тоді здогадувались: — У фашистській напевно».

Вафлі дід забракував. Ліда взяла їх собі та їла дорогою до пасіки. Вафлі із білим, трохи нудотним кремом Ліді також були не до смаку, вона-бо любила шоколадні, але такий продукт був у дефіциті. Поліпшували смак відсирілих, нехрумких вафель казкові мрії. Мріялось про те, як дід ось-ось розкриє старовинні секрети, які (і Ліда була у цьому впевнена) беруть свій початок ще з дідової далекої молодості.

«Може, він у якогось пана працював, а той закопав скарб, а дід бачив куди і тепер мені розповість», — марилося дівчині, і вона стримувала веселе калатання серця.

Природа буяла літнім різнобарв'ям, а Терен прискіпливо готувався до смерті. Чекав на неї з пошанівком та тихим трепетом. Перебирав речі, приготовані «на смерть», гладив кожну шкарубками пальцями й знову складав до нижньої шухляди масивного, вкритого темним лаком, комода. З цікавості та коли дід не бачив, онука, бувало, відчиняла ту шухляду й роздивлялась біле полотно з намальованими на краях хрестами й симуляцією вишивки — вибитими червоною фарбою півниками й калиною. Свічечки, зв'язані шматочком білого зсуканого бинта, темно-синій костюм, якого дід ніколи при житті

не вдягав, сорочка жовтуватого неприємного кольору, пошита з тканини, схожої на дотик на паперову, черевики зі шнурками також новесенькі. Дід купив їх, коли до села приїздила автолавка з міста. Довго міряв, ставлячи ногу на килимок, стукав взутим черевиком об той килимок — перевіряв, чи не тисне. Тоді витирав підошву рукавом піджака, аби й пилинки на ній не лишилось. Аби новесенькі. В одному черевикові лежали скріплені етикеткою з написом «Легка хода» синтетичні шкарпетки сірого кольору. На додачу до костюма та сорочки віднайшлась біла майка. У комоді було безліч нових, також із цінниками, на яких стояв п'ятикутний знак якості, картатих носових хустинок, квітчастих бавовняних хустин та довгих лляних рушників. Були там і гроші — складені одна до одної в конверт шість цнотливо нових блідо-фіолетових двадцять п'яток із зображенням незмінного профілю вождя та колосистого герба. Ліда дивилась на гроші й міркувала про те, що, можливо, це і є той скарб, який дід мав передати їй.

Під кінець літа Ліді довелось розчаруватись. Її мрії про золоті монети, дублянки й кооперативи так і лишились мріями. Дід припас для онуки не це. А Правду. Чистісіньку, бережно ховану до цього часу правду про минуле. Ту правду, про яку не говорили по телевізору, про яку не знімали кінофільмів, про яку не писали книжок. Ту правду, яка пояснювала слова сусідки Галі про корову та робила зрозумілою любов діда до збирання хлібних крихт. На юну Ліду Тернову покладалось не легке завдання — вона мала успадкувати цю правду, заховати її на дні свого ества й удавати, що нічого не чула.

— Я буду тобі диктувати, а ти записуватимеш, — командував дід, витягаючи із вузького відсіку старої шафи, де зберігались усілякі дрібнички, загальні зошити та чорнильну ручку, які купив нещодавно в сільському магазині спеціально під задуману ним роботу.

— Чому ви не поділились цим із синами, з татом моїм? — питала, коли дід уже не міг вставати з ліжка, а лиш тримав у своїх жорстких долонях маленьку теплу онуччину.

— Вони інші, — відповідав незрозуміло. — Вони не повірили б. Або повірили б, та не зберегли.

— А я? Я збережу?

Дід піднімався на ліктеві, дивився пильно в блакитні очі дівчини, ніби ще раз хотів пересвідчитись, що правильно вчинив, і відкидався на високу подушку.

— Збережеш! Та й час зараз такий, що от-от. От-от почнуть про це говорити.

Його три сини, всі як один, були членами партії, і не просто пересічними її гвинтиками. Старший Петро командував партійною організацією у столичному будівельному тресті, Андрій викладав марксизм-ленінізм у двох обласних вишах: педагогічному та медичному, й кількох технікумах. А наймолодший Юрко... та що тут казати. Всі, як з одного джерела.

— У кожного своя правда, — підводив риску дід.

Не заперечував і не доводив свого ні коли вони вчилися у школі й читали вголос із підручників пропагандистські параграфи про куркулів та священну боротьбу із ними бравих комісарів та комнезамівців, ні коли вони намагались довести татусеві, що лінія Хрущова — це тобі не лінія Сталіна. А старий же розумів і ту лінію Хрущова з його кукурудзою як таку, що знову робить із українського селянина раба планів та директив партії і «правітільства». Не казав слова поперек, як хлопці вступали до партії і в селі влаштували гучне святкування з цього приводу, ні коли виїхали до міст — великих і малих, аби вже там проповідувати переваги соціалістичних цінностей, рівності та братерства.

Дід із надією спостерігав, як зростають діти синів, його онуки, й ніби вивчав кожного із них на предмет наявності бодай крихти генетичної пам'яті. Чи не забринить у кого? Забриніло спочатку в Лідиної мами, а тоді і в онуки. Можливо, не відразу, не отак, відкрито. Але бачив старий, знав, Ліда — єдина, хто не викине на смітник те, що він збирав у той страшний час, час своєї молодості.

Старий Терен не знав, як підступитись до онуки, ураженої пропагандистським прядивом тотальної брехні. Як розбити її хибні уявлення про міць та могутність держави і чи варто їх руйнувати. Чи не сприйме дівчина всі його одкровення вороже, чи повірить у страшну трагедію свого народу, у геноцид,

влаштований вождями, яким і досі поклоняються, життєвий шлях та «подвиги» яких активно вивчають у школах, при цьому й словом не згадуючи мільйони тих, кого й не поховали по-людськи, а скинули в спільну яму та притрусили гашеним вапном.

Два тижні минули в тому, що дід всіляко догоджав онуці, намагався говорити лагідно, аби не відштовхнути. Як наживку закидав придуману ним історію про своє кохання до покійної бабці Марії. Він, колишній робкор, умів описувати до ладу, хоча вже давно цим ремеслом не займався — після злиденного тридцять третього року зарікся брати до рук олівець та блокнот, усе потрібне тримав у голові.

— Із двадцятих почалось велике винищення українського народу! — сказав та затих надовго, дав онуці перетравити почуте, усвідомити всю трагедію нації. — А тоді пішли добивати нас голодом. І не вір, як тобі казатимуть, що в ті роки поганий урожай був, — дідове дихання зробилось уривчастим, щоки вкрив плямистий рум'янець, він дивився в Лідині перелякані очі й розмірковував — довіряє вона йому чи ні. «Довіряє», — усвідомив, ліг на високо поставлену подушку й говорив далі спокійніше: — Це був не просто голод, бо не вродило. Нас повільно й жахливо вбивали. Голодна смерть набагато страшніша, ніж швидкий кінець від кулі в бою, чи від зашморгу, чи від води, яка заповнює впродовж кількох хвилин твої нутрощі. Люди конали місяцями, у них на очах відходили рідні, діти... діти... діти.

Ліда довго переосмислювала сказане, сидючи другого дня під деревом у просіці, за шість кілометрів від Пикова — на малій батьківщині діда.

— Там земля ворушилась від ще живих людей, яких кидали в спільну могилу. А тепер на тому місці росте пшениця. А мало б бути кладовище. Кладовище, яке вони зробили з мого рідного села. Веселівки. Було колись таке село.

Ліда несподівано, водномить подорослішала, її погляд змінився, посуворішав, і вона тепер дуже нагадувала Терена, лиш не було тих кущами густих брів, а очі стали схожими — колючими та недовірливими, і навіть з ясно-блакитних перетворились на ясно-сірі.

Про автора

Наталія Юріївна Доляк — українська письменниця, журналістка, актриса. Працювала журналісткою на кількох вінницьких телеканалах.

Авторка романів: «Гастарбайтерки», «Заплакана Європа», «Чорна дошка», «Загублений між війнами», «Де трава зеленіша», «Шикарне життя у Вупперталі», «На “Сьомому небі”» та низки оповідань, що увійшли до збірок «Калейдоскоп життя» та «Поруч з тобою».

Семиразова дипломантка Міжнародного літературного конкурсу «Коронація слова» (дипломи в номінації «Романи», «П'єси» та «Кіносценарії»).

Лауреатка премії ім. В. Симоненка, премії ім. М. Коцюбинського, премії ім. М. Гоголя.

Учасниця фестивалів «Тиждень актуальної п'єси». У доробку п'єси: «Сім щасть Марусі», «Гастарбайтерські сезони», «Квиток в один кінець», «Мадам Гар'є» та ін.

Літературно-художнє видання

ДОЛЯК Наталка
Чорна дошка
Роман

Головний редактор *С. І. Мозгова*
Відповідальний за випуск *О. М. Шелест*
Редактор *Т. М. Віланова*
Художній редактор *Ю. О. Дзекунова*
Технічний редактор *В. Г. Євлахов*
Коректор *О. Є. Замазій*

Підписано до друку 09.08.2021. Формат 84x108/32.
Друк офсетний. Гарнітура «Literaturna». Ум. друк. арк. 19,32.
Наклад 2500 пр. Зам. № .

Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля»
Св. № ДК65 від 26.05.2000
61001, м. Харків, вул. Б. Хмельницького, буд. 24
E-mail: cop@bookclub.ua

Віддруковано у АТ «Харківська книжкова фабрика “Глобус”»
61052, м. Харків, вул. Різдвяна, 11.
Свідоцтво ДК № 3985 від 22.02.2011 р.
www.globus-book.com

- за телефонами довідкової служби (050) 113-93-93 (МТС); (093)170-03-93 (life); (067) 332-93-93 (Київстар); (057) 783-88-88
 - на сайті Клубу: **bookclub.ua**
 - у мережі фірмових магазинів див. адреси на сайті Клубу або за QR-кодом
- Надсилається безкоштовний каталог**

**Для гуртових
клієнтів**

Харків

тел./факс +38(057)703-44-57
e-mail: trade@ksd.ua

Запрошуємо до співпраці авторів
e-mail: publish@ksd.ua

Доляк Н.

Д65 Чорна дошка : роман / Наталка Доляк ; передм. В. Гранецької. — Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2021. — 368 с.

ISBN 978-617-12-9084-6

Страшні видіння приходять до Сашка у снах. Висушені голодом жінка і маленькі діти зазирають йому в обличчя скляними очима, німотно благають про допомогу, простягають до нього руки...

Лесь Терновий, прадід Сашка, має що розповісти онуку про цих людей. Бо він — один із них. Один з тих, хто вижив, пройшовши через пекло Голодомору 30-х років.

УДК 821.161.2